

JOSÉ MANUEL TORRES I MARTÍNEZ

HISTÒRIA I FOTOGRAFIA

Introducció

A través d'aquest treball, voldria clarificar, des d'una perspectiva barcelonina, alguns punts foscos i polèmics sobre la invenció de la fotografia i sobre la seva difusió al nostre país. Al mateix temps desitjaria donar a conèixer alguns dels usos de la fotografia per a l'ensenyament i per a la investigació.

Antecedents

En primer lloc s'ha d'assenyalar l'aparició al 1839 del primer procediment fotogràfic difós públicament, el daguerrotip, que va produir un impacte molt profund. A més a més d'arruinar els retratistes-miniaturistes, va afectar l'art de molt diverses formes. Va proporcionar una visió del món molt més objectiva que la que es tenia aleshores. Convé recordar que els dibuixos i gravats no van poder competir en realisme amb la fotografia. A més, la majoria dels dibuixos s'allunyaven molt de ser objectius, perquè els artistes s'influenciaven en els diferents corrents artístics per les teories científiques, pseudocientífiques i per la simple imaginació. Per altra banda la fotografia fou un invent llargament presagiat; els grecs coneixien el principi de la càmera fosca. Al segle XVIII s'utilitzaren diverses emulsions fotosensibles, encara que no es va descobrir l'agent fixador de la imatge. La paternitat de la invenció de la fotografia encara porta controvèrsies i existeixen diferents autors que se la disputen.

Els inventors

Louis Mandé Daguerre (1789-1851) fou l'inventor de la daguerrotí-pia, primer procediment fotogràfic que fou donat a conèixer públicament el 1839 a París. El daguerrotip permetia fixar la imatge registrada en una càmera fosca sobre una placa de coure sensibilitzada amb sals de plata, revelada per l'acció del vapor de mercuri i fixada gràcies al clorur sòdic. S'ha d'assenyalar que la difusió del daguerrotip fou possible gràcies a un català de la Catalunya Nord, Francesc Aragó: científic i polític francès que aconseguí que el govern francès reconegués públicament la invenció i li atorgués una pensió a Daguerre.

Els treballs de Daguerre no haurien arribat gaire lluny si no s'hagués associat amb Nicephore Niépce (1765-1833), qui a la dècada de 1820 aconseguí fixar imatges en emulsions fotosensibles a través d'una càmera fosca i també utilitzant procediments derivats del gravat. Niépce es va associar amb Daguerre, qui únicament va poder aportar la seva experiència com a pintor i escenògraf que dominava la utilització de la càmera fosca. A la mort de Niépce, Daguerre prosseguí en solitari les seves investigacions fins arribar al daguerrotip, diversos autors havien aconseguit imatges estables realitzades amb emulsions fotosensibles a través d'una càmera fosca. Deixant a part els impostors, hem d'esmentar com a inventors de processos fotogràfics, contemporanis al daguerrotip, el francès Hippolyte Bayard i l'anglès Fox Talbot. El francès H. Bayard va descobrir, l'any 1839, un procediment fotogràfic propi que obtenia imatges positives en un paper sensibilitzat amb sals de plata, en canvi, la seva invenció no fou reconeguda, i no va prosperar ja que tot el recolzament oficial fou per al daguerrotip. No obstant això, Bayard es va convertir en un fotògraf conegut, i utilitzà les diverses tècniques que varen aparèixer. Fox Talbot patentà al 1839 un procediment fotogràfic original basat en negatius de paper que són el fonament de la fotografia actual.

El retrat

El rostre humà fou l'objectiu dels primers fotògrafs. En canvi, no fou possible realitzar retrats acceptables fins al 1841-1842, quan emulsions més sensibles, reveladors més enèrgics i objectius més lluminosos fan que el temps d'exposició a ple sol pugui ser inferior a un minut. El retrat és el tema fotogràfic més important del segle XIX, va representar el colofó d'un llarg procés en el qual la burgesia demostrà el seu interès per representar-

se de forma precisa, ràpida i econòmica, conforme a les noves realitats socio-econòmiques. La fotografia va acabar desplaçant altres tècniques retratístiques del segle XIX, com la silueta, el fisionotrac i, sobretot, la miniatura. Els innumbrables retrats individuals i col·lectius que es van fer al llarg del segle XIX ens permeten conèixer moltes dades sobre el protagonista de la Història, l'home en societat.

La fotografia monumental

Els primers daguerrotips necessitaven un temps d'exposició de molts minuts, el primer daguerreotip barceloní va durar 22 minuts. Lògicament, la fotografia d'acció estava vedada. En canvi fou possible registrar objectes estàtics, per tant, des del 1839 es pot comptar amb un nou document gràfic, la fotografia.

La realització de campanyes foto-arqueològiques s'inicià al 1840. Entre 1840 i 1844 es publicaren les Excursions daguerrianes, una col·lecció d'àlbums basats en daguerrotips de monuments importants i països llunyans. Les excursions estaven patrocinades per l'òptic francès Lerebours. Entre 1850 i 1855 es realitzà a França una campanya fotogràfica amb l'objectiu de documentar sistemàticament els més importants monuments i llocs d'interès històric. En aquest treball participaren alguns dels millors fotògrafs del moment com H. Bayard, Le Gray i Le Secq.

A partir d'aquest moment, la documentació fotogràfica d'interès històric és impressionant, no només per les obres realitzades amb aquesta finalitat, sinó per altres que sense ser-ho han acabat per transformar-se, amb el pas del temps, en documents de gran valor històric. Aquests documents fotogràfics són avui dia objecte d'interès dels historiadors i dels científics socials en general. Aquests documents faciliten la reconstrucció del passat i en ocasions ens aporten la clau d'alguns problemes. L'estudi sistemàtic dels mateixos és l'objecte de la història de la fotografia, disciplina que es desenvolupa en l'època contemporània, per la qual cosa cal un coneixement complert d'aquest període. Així mateix també resulta imprescindible conèixer la història de la ciència i la història de l'art.

La introducció de la fotografia a Catalunya

A Catalunya, la fotografia es va difondre ràpidament. Així, el primer daguerrotip conegut es va realitzar a Barcelona el 10 de novembre de

1839, a l'actual Pla de Palau. Encara no una setmana després es realitzava el primer daguerrotip madrileny, que fou organitzat per científics catalans afincats a Madrid. S'ha de destacar el paper dels metges i científics catalans, i en particular la Reial Acadèmia de Ciències Naturals i Arts de Barcelona. El Dr. Pere Felip Monlau, que es trobava a París en el moment de l'anunci del daguerreotip, fou el principal responsable del mateix a Barcelona. Monlau informà a la Reial Acadèmia de Ciències Naturals i Arts de Barcelona sobre la nova invenció, i gràcies a les seves gestions es va poder realitzar la primera fotografia. Tradicionalment es considera Ramon Alabern com l'autor material del primer daguerrotip barceloní. Alabern era descendent d'una coneguda família de gravadors catalana i, encara que no se'n coneix la data de naixement exacta, se sap que el seu germà gran, Camil, va néixer el 1825 i el seu pare, el 1804. Per tant, el 1839 Ramon Alabern era un nen i difícilment va poder utilitzar sense risc els complicats i perillosos procediments del daguerrotip. El primer equip de daguerrotípia es conserva a l'actualitat a l'Acadèmia de Ciències i Arts de Barcelona.

El paper pioner dels científics catalans en la difusió del daguerreotip, és un fet que mereix explicació. En primer lloc, s'ha d'assenyalar que l'anunci oficial del daguerrotip a França fou avalat per científics tan prestigiosos com Gay Lussac i Francesc Aragó, i aclamat com un nou instrument d'investigació i divulgació científica. La relativa proximitat a França fou un altre factor determinant, perquè París polaritzava l'atenció d'artistes, científics i polítics. Aquest interès ve de molt lluny, almenys des de la il·lustració, i encara que va estar obstaculitzat per diferents governants, la veritat és que els llibres dels autors il·lustrats i les notícies de la Revolució Francesa creuaven els Pirineus i arribaven fins als membres més destacats de la burgesia i la noblesa. Després de la mort de Ferran VII, al 1833, tornen els exiliats i la major llibertat de moviment fa que tota activitat artística, científica o política, sigui ràpidament divulgada.

Encara que el daguerrotip es va difondre ràpidament, el nostre país no va desenvolupar activitats fotogràfiques especialment importants. Els primers fotògrafs foren estrangers i la indústria fotogràfica sempre fou molt escassa. En canvi, la nòmina d'artistes fotògrafs és força elevada. Per altra banda s'ha d'assenyalar que sempre s'ha estat atent a l'estranger i que, almenys al segle XIX, s'intenten portar a terme projectes de fotografia científica que anteriorment s'havien realitzat fora de les nostres fronteres, com és el cas de la fotografia mèdica catalana (1880). S'ha de donar també importància a la fotografia excursionista a Catalunya. El Centre Excursionista de Catalunya (CEC) fou l'entitat pionera de l'excursionisme fotogràfic, i en el seu arxiu s'hi troben innumbrables fotografies de gran valor històric.

Fonts documentals

Els arxius, biblioteques, museus i institucions que conserven documentació fotogràfica són nombrosos a Catalunya. Malauradament no és fàcil consultar-los i molt menys trobar-los classificats. Els arxius locals acostumen a tenir fotografies d'interès històric.

No es disposa de cap museu, arxiu o biblioteca que sigui representatiu de la fotografia catalana. A Barcelona és especialment interessant consultar l'arxiu de la Casa de l'Ardiaca, Biblioteca de Catalunya, Biblioteca Delmir de Queralt, l'arxiu i biblioteca del CEC, l'arxiu Mas, i l'arxiu, museu i biblioteca de l'Institut d'Estudis Fotogràfics de Catalunya. Així com també la col·lecció de fotografies que es conserva al Museu Marès de Barcelona.

A la Reial Acadèmia de Ciències Naturals i Arts de Barcelona es conserva la primera càmera de daguerrotípia, així com diversa documentació sobre el primer daguerreotip. Per la fotografia mèdica, és fonamental el Museu d'Història de la Medicina de Catalunya. Sobre etnografia i folklore, s'ha de consultar l'arxiu del CSIC. A la Fundació Miró es creà una secció de fotografia amb fons tan interessants com el de Josep Esquirol.

En general és interessant consultar els fons dels grups excursionistes i de les agrupacions fotogràfiques. Els arxius locals també són una font de documentació. És digne de menció la col·lecció Duran, dipositada al Museu de Ciència i Tècnica de Catalunya (Terrassa). Al mercat de Sant Antoni i als Encants, és possible trobar important material fotogràfic procedent d'arxius de fotògrafs. A l'actualitat, l'arxiu públic millor organitzat és el de l'Ajuntament de Girona.

La fotografia i la investigació

La importància de la fotografia en la investigació històrica va més enllà de l'edat contemporània. Per una banda, ens trobem amb innumbrables documents fotogràfics que registren monuments i obres d'art d'altres períodes històrics que en l'actualitat han desaparegut o estan molt malmesos, o simplement han estat traslladats a museus. Les modernes tècniques fotogràfiques, aplicades a la investigació històrica, ens ajuden poderosament a interrogar el passat. Entre elles destaquen la fotografia aèria, la fotografia infraroja i els RX.

Les tècniques normals de representació són també molt positives: les càmeres rèflex d'un sol objectiu de pas universal són l'instrument foto-

gràfic més versàtil. Per treballs molt especialitzats, poden utilitzar-se càmeres de plaques o de mig format. S'ha d'intentar que l'objectiu no distorsioni la perspectiva, mesurar la llum de manera que quedi correctament exposat l'objecte d'interès principal i tractar de seleccionar la pel·lícula més adequada. La reproducció és la tècnica fotogràfica més utilitzada, les seves aplicacions són molt nombroses.

La còpia de documents és una de les altres aplicacions de la reproducció. L'equip bàsic està format per una càmera rereflex de pas universal, un objectiu macro, un suport de reproducció, un vidre antireflectant, un cartró gris i un sistema d'il·luminació uniforme. Les tècniques convencionals de reproducció ens permeten obtenir una informació que no varia gaire de l'original. En canvi, a través de tècniques especials (infraroig, ultraviolada, ortocromàtics) podrem en certs moments reconstruir documents confosos, esbrinar falsificacions en obres d'art i documents, i penetrar en les capes de les pintures.

La fotografia arquitectònica és també molt utilitzada. Per càmeres de pas universal és recomanat un objectiu de gran angular ben corregit i a ser possible amb òptica descentrable. Un bon teleobjectiu, entre dos-cents i tres-cents mil·límetres, és també molt oportú.

Recursos didàctics

El valor pedagògic de la fotografia és molt gran. La il·lustració de llibres és, possiblement, l'exemple més conegut.

El muntatge audiovisual és una tècnica molt adequada per a la divulgació de la Història. A més de la Història de l'art, resulta també útil per a la història local i per a temes històrics bàsics sobre els quals existeix una bona documentació gràfica (per exemple, l'origen de l'home, la revolució industrial, la guerra civil espanyola...). Els temes de geografia i de ciències naturals també depenen molt de la utilització de la fotografia. S'ha de tenir en compte que els muntatges audiovisuals són més que una successió de diapositives i que la seva realització requereix una cuidada planificació i un domini bàsic de la tècnica fotogràfica i de la sonorització.

També resulta molt pedagògic, especialment per als nens, la confecció de càmeres fetes a casa, sense objectiu. D'aquesta manera, es pot aprendre fotografia jugant.

L'aprenentatge de la fotografia

La millor manera per conèixer els fonaments del llenguatge fotogràfic passa inexorablement per una interacció entre la teoria i la pràctica. Una bona forma d'introduir-se en els conceptes teòrics és la lectura d'obres que parlin d'Història de la Fotografia i la lectura d'algun bon manual de tècnica fotogràfica. A continuació és interessant participar en un curs de introducció.

Bibliografia

L'existència d'obres que facin referència a les relacions entre Història i Fotografia és molt precària. Per la banda d'historiadors generals, s'ha de destacar *La era del Capitalisme* d'Eric Hobsbawm. Les seves reflexions estan basades en la coneguda i important obra de Gisèle Freund, *La Fotografia como documento social*. Per la Història de l'Art convé destacar l'obra d'Argan *El Arte Moderno* i la de René Huyghe: *El arte y el mundo moderno*. També trobem els assaigs de Walter Benjamin, *Pequeña Historia de la Fotografía* i la de Juan Antonio Ramírez, *Medios de masas e Historia del Arte*.

A nivell pedagògic s'ha d'assenyalar l'obra de Namias, *Hacer Fotos, un lenguaje*. Sobre tècnica fotogràfica existeix una àmplia bibliografia, d'entre la qual hem de destacar les obres de John Hedgeloe, Andreas Feininger i Michael Lanford. Com a manuals d'Història de la Fotografia s'han d'anomenar els de Sougez, Gernsheim i Newhall. La majoria d'aquestes obres poden consultar-se a la biblioteca de l'Institut d'Estudis Fotogràfics de Catalunya (Escola de Treball), a l'Agrupació Fotogràfica de Catalunya i a la Biblioteca de Catalunya.

Traducció al català: Mercè Franco i Roca